

הצננו קצת אל בית-דינו של אל-דעות, וכיצד (אולי) שוקל הוא
 ועורך זכיות כנגד עונות ודן את בריותיו. ונסיים בתפלה, כתבנו
 בספר צדיקים וחסידים לאלתר לחיים טובים ולשלום.

כ

האם רצוי הוא מנהג הכפרות
 בערב יום הכפורים

השלום והברכה,

אשתקד דחיתי בקשת כב' לכתוב לו דעתי בענין כפרות שנהגו
 ישראל לעשות בערב יום-הכפורים, וטעמי ונימוקי משום שקשה
 בעיני מאד לבטל מנהג קדמון שנהגו בו ישראל. והנה השתא
 חזר כב' בשאלתו, והפעם נעתר הנני לבקשתו, משום שבן-תורה
 הנהו, והנני נעתר להשיב על שאלתו דלהלן:

שאלה:

ראיתי בספרו של כת"ר "מקור חיים השלם" (חלק רביעי פרק רט"ז
 סעיף ב') שאגב, הוא לי באמת ובתמים מקור חיים לדעת את
 הדרך נלך בה והמעשה אשר נעשה, שכתב בלשון זו: "מה שנוהגים
 לעשות כפרות בעריוהכ"פ לשחוט תרנגול על כל בן זכר ולומר
 עליו פסוקים, יש למנוע המנהג. ויש מהגאונים שכתבו מנהג זה,
 וכן כתבו אותו רבים מן האחרונים. וכל אדם ינהג כמנהג
 שהנהיגוהו אבותיו". הסברא הראשונה היא סברת מרן המחבר
 והשניה היא סברת הרמ"א, כפי שציין כב' שם בהערות. ומעתה
 תמהתי, אם מרן פסק בפירוש ש"יש למנוע המנהג", הרי שכונתו
 לפסוק בפירוש נגד קיום המנהג, ומזה משתמע שלא היה רצוי
 בעיניו, אם כן למה לא פסק כב' כפי שנוהג בכל ספריו, שהספרדים

צריכים להמנע משחיטת כפרות כפסק מרן, והאשכנזים ימשיכו במנהגם, ולמה פסק "וכל אדם ינהג כמנהג שהנהיגוהו אבותיו" שמזה נשמע שגם הספרדים ימשיכו במנהג זה. אלא שבסעיף ג' מוסיף כב' לכתוב: "זמן הכפרות הוא כל עשרת ימי תשובה, ולכן רצוני והגון למי שנוהג מנהג הכפרות לשוחטם יום או אף יומיים קודם יוהכ"פ מפני שבערב יוהכ"פ השוחטים עייפים ביותר ויש חשש נבילות דוקא בערב היום הקדוש". ובהערה שם מביא כב' את המקור לזה מדברי הגאונים שהביא רש"י במסכת שבת פ"א: מצאתי כתוב שעושים חותלות מכפות תמרים וממלאים אותם עפר וכו' ובערב ראש השנה וכו' ומשליכו לנהר. ובסוף ההערה כותב כב' "ואגב, המנהג הקדמון ומקורו עדיף לענ"ד ממנהג שחיטת עופות מכמה טעמים". וסתם כב' ולא פירש שום טעם, ואף לא המליץ בגוף ההלכה להמנע משחיטת כפרות, אף שנראה שדעתו אינה נוחה ממנהג זה, ^{אוצר החכמה} ועתה, יורנו רבנו הסתייגות זאת למה, הרי גם בעיני מנהג זה אינו טוב, ועתה יואיל להורות לי הלכה ברורה ופסוקה, האם אני כספרדי צריך לקבל דעת מרן המחבר ולמנוע המנהג או לאו.

תשובה:

בתחלה אעמיד את כב' שוב על חומרת ביטול מנהגים, ובתשובה אחרת הארכתי מאד*. ואני מהיראים להורות על ביטול מנהג אפילו קל שבקלים כל זמן שאינו סותר הלכה מפורשת, ולכן העדפתי לסתום בזה. ועוד טעם עמדי, כי חששתי (בעת כתיב ספר "מקור חיים השלם" שנועד להמוני עם בית ישראל), ששום אדם שנהג כך מבית אבותיו, לא יאבה ולא ישמע לי לבטל מנהגו. ואפילו סתם מנהג אין זה קל לבטל, וכל שכן מנהג זה שהבריות

* עיין לקמן סימן כ"א.

חושבים שע"י הכפרה שעושים פדו את נפשם מרדת שחת, והבטיחו לעצמם בפעולה קלת ערך זאת כתיבה בספר חיים טובים לשנה הבאה. אלא שעצור במלים מי יוכל, לכן גליתי דעתי בהערה בקצרה וְהַשׁוֹמֵעַ יִשְׁמַע.

וכיון שכב' דוחק בי עתה להורות לו הלכה פסוקה וברורה, אעשה זאת אף כי בלי רצון, כי מעולם לא מנעתי עצמי מלהורות לכל שואל, וְה' יִעֲזָרְנִי לְבַל אֲכַשֵּׁל בְּדַבַּר הַלְכָה.

הנה כי כן המנהג קדום ונזכר בדברי הגאונים, והכל ידוע ומפורסם בדברי הטור (או"ח סימן תר"ה) ורבים מגדולי ראשונים ואחרונים שבאשכנז העתיקו דבריהם, ונתפשט המנהג תחלה בארצות אשכנז. והרשב"א כתב בתשובה, בענין הכפרה שעושים לנערים בערב יום הכפורים, מנהג זה פשוט בעירנו אעפ"י ששמעתי מפי אנשים הגונים מאשכנז שכל רבני ארצם עושים כן, וגם שמעתי שנשאל רבינו האי ואמר שכן נהגו, עם כל זה מנעתי המנהג הזה מעירנו. וכתוב בארחות חיים שהרמב"ן אוסרו משום דרכי האמורי (העתיקו מרן הב"י שם).

אגב, מדבריו למדנו שמנהג זה לא היה נפוץ בעירו תחילה אלא לנערים בלבד ולא למבוגרים, וגם מדברי הטור לא נראה שעשו כפרות לנשים, וגם מדברי מרן נראה מפורש שעשו כפרה תרנגול לבן זכר, כדברי הרשב"א ממש, ולא לבנות. אלא שמדברי רש"י (שבת פ"א :) נראה שמקור המנהג בדברי הגאונים היה לעשות כפרות מעציצי כפות תמרים וכו' לשם כל קטן וקטנה. ואולי, שכפרה בעציץ מן הצומח עשו לזכרים ונקבות, ואילו כפרה של שחיטת עופות לא עשו אלא לזכרים בלבד, כטעם השני שכתבו בתשובת הגאונים שהעתיק הטור (שם) שלוקחים תרנגול ששמו גבר תמורת גבר עיי"ש, ולכן לא לקחו עופות לנקבות ודו"ק.

עכ"פ הרשב"א ביטל המנהג כליל בעירו, ומרן הבית-יוסף בשולחן ערוך פסק על פי דבריו ודברי הרמב"ן שיש למנוע המנהג.

ובראשונה כנראה שקיימו וקבלו עליהם קהלות הספרדים פסק מרן ומנעו עצמם מעסק הכפרות, פרט לבבל ששם הורתו ולידתו על-פי הגאונים, אלא שברבות הימים התפשט המנהג גם אצל הספרדים. וכך נראה מדברי הרב שדי-חמד (אס"ד מערכת יום הכפורים סימן א' סעיף ב') שכתב: ואני הדל טרם בואי לעיר הזאת נהגתי כדעת מרן וגם בעיר גדולה של חכמים אשר גרתי בה כשלש-עשרה שנה ראיתי בני עליה והנם מועטים אשר אחזו במנהג זה, ורובא דרובא דההיא מתא קושטא שמייה לא נהגו מנהג זה. אך בבואי הנה וראיתי שנתפשט מנהג זה בכל בני העיר בין בעדת האשכנזים ובין בעדת הקירימצאקים הי"ו אחזתי גם אנכי ואתנהג במנהג זה בלא נדר משום אל תפרוש מן הצבור עכ"ל. זאת ועוד, שהרשב"א בתשובה הנ"ל (והיא לו בסימן שצ"ה) קרא למנהג זה בשם הבלים, ומרן החיד"א לא הזכיר מנהג זה ולא התייחס אליו כלל, וכך דעתם של רוב גדולי הספרדים בדורות הראשונים.

ועיקר טעמם של הדוחים מנהג זה הוא משום היותו תמוה ובלתי מוסבר, וכפי הנראה מלשון השאלה אשר נשאלו הגאונים: וששאלתם שאנו נוהגים לשחוט ערב יוהכ"פ תרנגול ואין אנו יודעים מנהג זה למה וכו', וכתב הרב בית-חדש, שכונת השואלים היא שראוי לבטלו, מטעם ניחוש ודרכי האמורי כיון שלא ידעו לו שום טעם. וכן כתב הרמב"ן בפירוש שהוא משום דרכי האמורי, וכן כתב גם הרשב"א בתשובה הנ"ל.

אלא שמאוחר יותר נתפשט המנהג גם בין הספרדים, ונראה לי שנמשכו אחרי מנהגו של האר"י ז"ל שהיה נזהר מאד לקיים מנהג הכפרות כעדותו של בעל שער הכונות (דף ק' ע"א), וכיזווע נמשכים הספרדים ביותר אחרי האר"י ז"ל ברוב מנהגיהם.

ועתה נבאר מפני מה יש למנוע מנהג הכפרות.

כבר עמדו גדולי הרבנים על התקלה החמורה הנגרמת בגלל ריבוי

השחיטה בליל ערב יום-הכפורים, עקב עייפותם של השוחטים, שהרגשתם לקויה וסכיניהם פגומות, והתקלות רבות כידוע (עיין בשד"ח שם שהאריך).

והנה התקנה הידועה היא להקדים שחיטת הכפרות ימים אחדים לפני יוהכ"פ כיון שכל עשרת ימי תשובה הם ראויים לשחיטת כפרות, וכבר כתבו בזה רוב גדולי האחרונים, יקצר המצע מלצטטם. וכך הנהגתי גם אני בקהלתי הקודמת בראשון-לציון, והכרזנו בכל שנה לזרוז את הצבור להקדים שחיטת הכפרות בעשרת ימי תשובה. יצויין כי במצרים נהגו לשחוט הכפרות מקצתם בערב יוהכ"פ ומקצתם בהושענא רבא (נוה שלום מנהגי נא אמון, דיני ערב יוהכ"פ סעיף ה').

אלא שאם טעם שחיטת הכפרות הוא שהעוף יצא למיתה תמורת האדם, ניחא שכל הזמן הזה ראוי הוא לכך, וכפי שהעתקנו מדברי רש"י בשם הגאונים (שבת פ"א:), שהיו נוהגים לעשות הכפרות מעציצי כפות תמרים בערב ראש-השנה, אבל כאמור אין בטעם זה בנותן טעם.

ואם לעשות כפרות מטעמי נסתר, שאין אתנו יודע עד מה, הנה התקנה הזאת (לשחוט בעשרת ימי תשובה) מבטלת את כל ערך הכפרות, שכך כתב בספר הכונות (שם), וזמן שחיטתם הוא בליל ערב יוהכ"פ באשמורת קודם עלות השחר אחרי הסליחות, וטוד הדבר הוא לכפות את הדינים וכו'. וכתב שם בשער הכונות (בהגה בשם ספר בית מועד) דאין הכונה ליתן אותם לעניים, אפילו שיהיה זה יותר טוב, רק הכונה למתק הדינים עכ"ל (העתיק דבריו הרב כף-החיים סימן תר"ה אות ו', והוסיף:) ועל כן צריך השוחט את הכפרות לכויז בעת השחיטה וכו' למתק ה' גבורות שביסוד המלכות עכ"ל. ולא העתקנו כל זה אלא כדי ללמד את מגמת פני בעלי חכמת הנסתר. ולכן, הקדמת השחיטה אינה פתרון (להנצל מחשש נבילות) כיון שמבטלת את כל מגמת הכפרות, שהיא עצם

השחיטה באשמורת עיוהכ"פ אחרי הסליחות דוקא, במידה כזאת שאפילו נתינת הכפרות לעניים אינה הדבר החשוב במעשה הכפרות. מעתה, אם על דרך הפשט אין לנו שום טעם שמסבר האזון, ואם על דרך הסוד, חזר קלקול ריבוי השחיטה בעיוהכ"פ למקומו. ואם כן כפרות אלו למה.

זאת ועוד, טעם אחר עמדי לבטל מנהג זה. והוא, כי אף שהתירה לנו התורה את השחיטה לשם אכילת הבשר, וגם זה אינו למהדרין, אבל להרבות בשחיטה ללא צורך אכילה למה לנו. והדבר ידוע שהשחיטה בעיוהכ"פ, לשם כפרות לפי נפשות הבית, היא רבה ועצומה, ואוכלים ממנה עד חג הסכות. והמנהג שציטטנו לעיל שנהגו במצרים (לשחוט מקצתם בעיוהכ"פ ומקצתם בהושענא רבא) היא מטעם זה, "שרבו הנותנים כפרות לעניים עד שיש עניים שמוכרים אותם כמעט בחנם". ולמה צריכים אנו דוקא בערב היום הקדוש, להתאכזר על בעלי-חיים ללא כל צורך, ולטבוח בהם ללא רחמים, בשעה שאנו עומדים לבקש חיים על עצמנו מאת אלקים חיים.

וראיה לזה מדברי שו"ת מהרי"א (ח"א סימן קס"ד), "שהמנהג הוא שלא לשחוט ביום-טוב של ראש השנה דכל שחיטה אית ביה צער בעלי חיים רק שהתורה התירתו וביומא דדינא שכולנו מבקשים רחמים כל היום, ורחמיו על כל מעשיו כתיב, ראוי לנו שלא לעשות שום אכזריות בפועל לשחוט בעלי-חיים וכן אמרו השו"ב שהמנהג בכל תפוצות ישראל שלא לשחוט ביום-טוב של ראש-השנה עכ"ל (ויש מן הפוסקים שכתבו שראו מנהג נפוץ לשחוט גם בר"ה ואכמ"ל).

והרי זה קל-וחומר, שאף ביום-טוב של ראש השנה שהשחיטה היא לצורך אכילה, ואף קיום מצות שמחת יום-טוב (השייכת גם בימי ר"ה, ועייין מה שכתבנו ב"מקור חיים השלם" חלק רביעי פרק קצ"ז

סעיף ב' ובהערה שם), אעפ"כ ראוי שלא לעשות מעשה אכזריות של שחיטה ביום הזה שהוא יום דין, וכל שכן בערב יוה"כ פ שהמטרה אינה אכילה (שלשמה הותרה שחיטת בעלי-חיים) שאין זה ראוי להתאכזר על בעלי-חיים ללא צורך.

ולכן המלצתי ברמיזה, בהערה שציינת בשאלתך, שהמנהג הקדמון שעשו כפרות בעציצי כפות תמרים עדיף בעיני משחיטת כפרות, ולזה התכונתי, כדי למנוע צער בעלי-חיים ומעשי אכזריות בערב היום הקדוש.

ולדידי טוב וראוי לבטל המנהג הזה כליל כפסק מרן השולחן-ערוך, אלא שמי שלבו נוקפו, ורואה בכך כופר נפשו ונפשות ביתו, הדי שיכול הוא לקיים המנהג במעות, כדברי הרב חיי אדם (כלל קמ"ד אות ד') שכתב, ואי לדידי צייתי ואינם רוצים לבטל מנהג זה טוב יותר היה להם לסבב על ראשיהם במעות וכו' עכ"ל ובזה ניצל גם מחשש נבילות וגם מאכזריות של ריבוי שחיטה שלא לצורך אכילה: בערב יום "הרחמים בדין" (עיין בהרמב"ן על התורה ויקרא כ"ג—כ"ד), כלומר שעיקרו של יום הכפורים הוא רחמים ומצורף עמו דין (ועיין בזה"ק פרשת וירא קי"ד:), ואין ראוי לגלות אכזריות בערב יום הרחמים, שבו אנו עומדים לבקש רחמים ותחנונים על עצמנו.

ועל-כל-פנים, לא ימנע ה' טוב להולכים בתמים, ולשנה טובה ומבורכת תכתבו ותחתמו בספרן של צדיקים לחיים טובים ולשלום.

כא

האם מותר לבטל מנהג להעלות לתורה את כל הצבור בשמחת-תורה

עתה, כעבור זמן מתן תורתנו, ובהתקרב זמן שמחתנו, שמחת התורה, לקחתי לי מועד לעיין בשאלתו החשובה מחודש תשרי